

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”**

**Legământul lui Avraam (Fac 17,1-22) -
interpretarea și receptarea vechi-, inter- și
nou- testamentară**

– REZUMAT –

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
Pr. prof. univ. dr. IOAN CHIRILĂ**

**DOCTORAND:
IUSTIN-SORIN IEDERAN**

**CLUJ-NAPOCA
2021**

Cuvinte cheie: legământ, circumcidere, universalism, urmași, credință, promisiune

CUPRINS

Listă de abrevieri	4
Introducere	6
1. Stadiul actual al cercetării	11
2. Legământ (<i>berit</i>) - determinări terminologice și semantice	20
2.1. Etimologia termenului <i>berit</i>	20
2.2. Areal semantic, câmp lexical, derivații și derivate.....	23
2.3. Apariția și evoluția unui concept.....	30
2.4. Ceremonialul și structura legământului.....	32
3. Legământul lui Avraam (Fac 17,1-22) – abordare exegetică.....	35
3.1. Delimitarea tematică. Circumciderea, elementul central al capitolului (Fac 17).....	35
3.2. Structura capitolului	38
3.3. Avraam îl cunoaște pe Dumnezeu descoperindu-și evlavia.....	46
3.3.1. Vârsta lui Avraam (Fac 17,1a).....	46
3.3.2. Numele lui Dumnezeu. Multiple indicii cu privire la măreția lui Dumnezeu (Fac 17,1-2) 48	
3.3.3. Arătarea lui Dumnezeu și Evlavia lui Avraam (Fac 17,1b-2)	52
3.3.4. „A căzut cu fața la pământ” – Gestul ritual al lui Avraam (Fac 17,3a)	54
3.4. Primul corpus de promisiuni divine (Fac 17,3b-8)	56
3.4.1. Prezentarea structurii promisiunii incipiente (Fac 17,3b-8)	59
3.4.2. Abordările tematice majore din Fac 17,3b-8	61
3.4.2.1 „Avraam, tată a mulțime de popoare”	61
3.4.2.2. Descendenții și regalitatea – Avraam strămoșul viitorilor regi	61
3.4.2.3. Avraam și legământul peste generații / multigenerațional.....	63
3.4.2.4. Interdependența dintre descendenți și pământ cuprinsă în finele promisiunii (Anticiparea lui Israel în Canaan)	66
3.4.3. „Dumnezeu a grăit” (Fac 17,3-4a)	67
3.4.4. Schimbarea numelui – extinderea misiunii (Fac 17,5)	69
3.4.5. Prosperitate și regalitate în Israel și între neamuri (Fac 17,6)	73
3.4.6. Al cui este legământul? Avraam - De la un simplu om, la simbolul patriarhatului veterotestamentar (Fac 17,7).....	75
3.4.7. Moștenirea vieții celei veșnice și obligativitatea prezenței lui Dumnezeu (Fac 17,8)	82

3.5.	Al treilea discurs divin (Fac 17,9-14).....	88
3.5.1.	Începutul poruncii / „Trebuie să păstrezi” (Fac 17,9).....	89
3.5.2.	Descoperirea semnului legământului – Circumciderea (Fac 17,10-14).....	90
3.5.3.	Universalitatea semnului legământului (Fac 17,11)	96
3.5.4.	Circumciderea – un bun al poporului evreu pentru eternitate (Fac 17,12-14)...98	
3.6.	Nesiguranța lui Avraam și modul repetitiv al Domnului de a-i face cunoscut adevărul (Fac 17,15-18).....	99
3.7.	Liniștirea lui Avraam și a Sarrei / Avraam cunoaște viitorul celor doi fii ai săi / Dumnezeu ascultă rugăciunea dreptului (Fac 17,19-21)	102
3.8.	Sinteză teologică	106
4.	Receptarea legământului lui Avraam în Vechiului Testament	112
4.1.	Legământul încheiat cu Isaac (Fac 26,2-5)	112
4.2.	Legământul încheiat cu Iacob (Fac 28,13-15).....	119
4.3.	Amintirea legământului avraamic și manifestarea proniei divine.....	129
4.3.1.	Începutul intervenției divine pe seama legământului (Ieș 2,24)	130
4.3.2.	Trei legăminte care aduc mila lui Dumnezeu (Lev 26,42)	136
4.3.3.	Fermitatea cu care Domnul ține legământul (4Rg 13,23).....	143
4.3.4.	Rememorarea fiecărui legământ în parte (1Par 16,15-18 – Ps 104,8-11).....	147
4.3.5.	Pocăința poporului și legământul lui Avraam (Ne 9,7-8).....	154
4.4.	Sinteză teologică	159
5.	Legământul lui Avraam în literatura inter-testamentară.....	164
5.1.	Avraam, planta din care va propăși dreptatea (1 Enoh / Apocalipsa săptămânilor)167	
5.2.	Cei trei patriarhi, oază de dreptate într-o lume a păcatului (Documentul Damascus) 171	
5.3.	Și-a uitat Dumnezeu legământul? (4 Ezdra)	177
5.4.	Sinteză teologică	183
6.	Receptarea legământului lui Avraam în Noul Testament.....	188
6.1.	Statutul de fii ai legământului avraamic actualizat în Hristos	189
6.2.	Legământul lui Avraam – adresat deopotrivă Israelului și neamurilor (Rom 4; Gal 3)	192
6.2.1.	Avraam și îndreptarea prin credință (Rom 4,1-25).....	193
6.2.2.	Hristos, Urmașul prin care moștenesc toți cei ce cred (Gal 3,1-29)	200
6.3.	Credința și legământul lui Avraam (Evr 11,8-19)	207
6.4.	Sinteză teologică	209
	Concluzii	213
	Bibliografie	216

Rezumat

Avraam reprezintă unul dintre cele mai importante personaje vechi-testamentare. În jurul lui se dezvoltă o întreagă teologie a ascultării, a adevărului și a comuniunii. Dacă Avraam n-ar fi existat în istorie, atunci n-am fi cunoscut cum poate fi îmbrăcată temerea în încredere, neliniștea în siguranță și neputința în împlinire. În jurul lui Avraam s-a dezvoltat o serie întreagă de interpretări cu privire la relația dintre Dumnezeu și om. Din acest motiv, restrictiv, am considerat de bun augur tratarea temei legământului avraamic și descrierea ecoului pe care acesta îl are în spațiul scripturistic. Legământul încheiat cu Avraam este unic prin funcționalitatea lui. În Cartea Facerii sunt descrise și alte legăminte înainte de cel avraamic; să ne amintim de legământul încheiat cu protopărinții noștri sau cu Noe, legăminte care au vizat și ele întreaga umanitate. Însă, ceea ce se petrece în cadrul legământului avraamic și modul unic de manifestare a universalității acestuia fac ca, pentru o lucrare științifică, acest subiect să suscite mult interes și multă atenție în tratare.

De Avraam și de toată evoluția lui în relația cu Dumnezeu se leagă și destinul altor personaje. Ne vom întâlni în referatul biblic cu nume precum: Sarra, Ismael și Isaac, membri ai familiei lui Avraam despre care vom afla particularități prin intermediul cuvintelor Scripturii. Dumnezeu le conturează destinul în urma acordurilor lui Avraam sau a cererilor acestuia. Pe cât de interdependentă este relația personajelor cu Avraam și acțiunile acestuia, pe atât de dependent este Avraam de Dumnezeu. Destinul lui Ismael și al lui Avraam sunt în centrul atenției în secvența Fac 17,19-22, în timp ce versetele anterioare deschid drumul universalismului acestor două destine. Avraam pornește un legământ unic, notat de istorie ca fiind al lui, dar acest lucru este discutabil, având în vedere faptul că prin Isaac vom observa funcționalitatea legământului, continuitatea acestuia și modul de manifestare între popoare; toate aceste etape fiind marcate de semnul circumciderii.

Din capul locului trebuie să facem cunoscut faptul că în spațiul apusean există lucrări care tratează legământul avraamic. Autori precum Gerhard von Rad, N. T. Wright și E. Raymond Capt. au tratat în mod cuprinzător tema legământului avraamic, în timp ce o serie semnificativă de exegeți, despre care voi aminti în cele ce urmează, tratează doar tangențial aspecte cu privire la legământul avraamic sau chiar la legământ în sine. Acest lucru nu reprezintă un impediment, ci o realitate interpretativă. Despre legământ nu s-a scris în necunoștință de cauză, ci doar prin siguranța analizei corecte a textelor de referință. Această puțină resursă bibliografică apuseană nu este întâmplătoare. Nici în spațiul răsăritean nu s-a

alocat o atenție sporită legământului biblic. În literatura română de specialitate există o singură lucrare care tratează tema legământului: „Reflecții hermeneutice asupra Teologiei Legământului vechi-testamentar” aparținătoare părintelui Ionică Daniel-Alin și prezentată în vara anului 2019. Menționarea acestor puține lucrări ce tratează tema legământului și atenționarea asupra existenței lor în spațiul teologic stau ca mărturie asupra motivării alegerii acestei teme spre tratare într-o lucrare mai vastă pe care am intitulat-o: „Legământul lui Avraam (Fac 17,1-22) - interpretarea și receptarea vechi-, inter- și nou-testamentară”.

Conform tematicii cuprinse în secvența pe care o analizăm, Fac 17,1-22, în lucrarea de față se încearcă tratarea mai multor subiecte. Titlurile capitolelor sunt sugestive și urmăresc plasarea temei legământului în spațiul vechi-, inter- și nou-testamentar. Multitudinea de subiecte tratate pe marginea aceleiași teme a legământului a constituit suportul necesar luării deciziei tratării acestei teme. În încercarea de a creiona profilul lui Avraam am descoperit faptul că fiecare episod din viața lui l-a marcat într-un anume fel, nu doar pe Avraam (personajul biblic), ci însuși pe Avraam cel istoric, care stă pe pedestalul etaloanelor patriarhale.

Obiectivele pe care mi le propun spre a le atinge în lucrarea de față sunt anticipative. Motivul pentru care tema în cauză poate suscita interes este însăși multitudinea de subiecte pe care le generează textul de referință pentru legământul avraamic. Ceea ce îmi propun în lucrarea de față este să prezint cât mai concret evoluția legământului avraamic în Sfânta Scriptură, dar nu numai. Legat de această evoluție, o serie de pasaje scripturistice și de documente auxiliare Sfintei Scripturi vor fi folosite și vor crea fundamentul necesar înțelegerii legământului avraamic ca fiind așezat în posibilitatea creșterii lui și a înțelegerii lui. De asemenea, îmi propun să definesc cât mai cuprinzător profilul unui Avraam nu doar istoric, ci și spiritual; un părinte nu doar al lui Israel, ci al tuturor neamurilor, așa cum îl numește însuși Dumnezeu în repetate rânduri (Fac 17,4-8). Acest obiectiv este menit să-l aducă pe Avraam mai aproape de credința ortodoxă și de creștinism în special. Tendința de a lăsa personajele Vechiului Testament în umbră nu este tocmai potrivită, pentru că ele reprezintă modele la care Mântuitorul nostru Iisus Hristos dimpreună cu Sfinții Apostoli fac trimitere adesea.

În cuprinsul analizei textelor scripturistice marcante și ca tratare a acestora îmi propun ca pe parcursul tezei de față să ofer cât mai mult credit interpretării spirituale cu privire la evenimentele descriptive conceperii legământului avraamic, dar și asupra receptării legământului de către Sfântul Apostol Pavel. Acest obiectiv este bidirecțional: pe de-o parte urmăresc ca prin această interpretare spirituală să certific universalismul despre care spațiul răsăritean vorbește cu privire la legământ, iar pe de altă parte, mă voi strădui să fac cunoscut faptul că legământul cu Dumnezeu (nu doar cel avraamic) reprezintă un angajament sacru cu

care omul trebuie să fie obișnuit în parcursul său epectatic. Dumnezeu nu obligă apartenența omului la legământul pe care îl propune însă, se bucură în momentul angajării umane într-un legământ stabilit de către El. Bucuria trebuie să fie reciprocă, căci Sfinții Părinți ni-l dau exemplul pe Avraam ca fiind cel care prin căderea lui cu fața la pământ și prin răsul lui și-a manifestat bucuria părtășiei.

În tratarea temei propuse spre cercetare am folosit metodele clasice de abordare a textului scripturistic. Metoda istorică și cea anagogică, ca principii de interpretare hermeneutică stau la baza analizei făcute. În încercarea de a evita rigiditatea interpretărilor apusene și de a folosi, totuși, obiectivitatea acesteia, am ales să întrepătrund, în exegeza versetelor aferente secțiunilor principale (Fac 17,1-22; Rom 4 și Gal 3), realismul răsăritean cu spiritualitatea apuseană. Sfinții Părinți nu greșesc în interpretările lor și nu lasă loc de probabilități. În lumina descoperirilor adevărului prin cuvintele lor, personaje precum Avraam, Sarra și Ismael nu sunt conturate după neputințele, neajunsurile sau necredința lor, ci sunt prezentate ca fiind umane prin acțiunile lor. Cu siguranță, înțelepciunea Sfinților Părinți face ca într-o mare măsură să putem vedea „lutul” din care se prelucrează „cel bine-plăcut lui Dumnezeu”, lucru pe care nu-l vedem prezentat, în genere, astfel de către exegeții apuseni. Din acest motiv, ca mod de abordare al tratării temei și ca principii exegetice aplicate am căutat să îmbin realitatea istorică-critică (apuseană) cu spiritualitatea (răsăriteană), înclinând cu precădere spre cea din urmă.

Structura lucrării, pe baza acestei analize asupra legământului avraamic, este relativ simplă. Într-o primă parte se încearcă expunerea trăsăturilor specifice legământului veterotestamentar. Astfel, primul capitol reprezintă un foarte scurt preambul, loc în care se prezintă stadiul actual al cercetării și modul de inserție al cercetării în arealul interpretativ-veterotestamentar cu privire la teologia legământului. Cel de-al doilea capitol va încerca să prezinte substratul terminologic al legământului. Ca orice temă de impact și ca orice concept valoros, legământul constituie și el o punte așezată peste o vale a interpretărilor, a termenilor și a înțelesurilor. Etimologia cuvântului *berit* constituie partea cea mai importantă a acestei secțiuni, datorită faptului că într-o legătură strânsă cu aceasta se va încerca identificarea conceptului și a tuturor particularităților istorico-teologice ale legământului ca act istoric și juridic.

Legământul avraamic ocupă o mare parte din preocuparea unor exegeți apuseni. Astfel, folosindu-mă de diverși autori și iluștri analiști ai textului scripturistic și de lucrările acestora voi încerca să evoc și să solidific cele mai pertinente interpretări cu privire la legământul avraamic și conținutul acestuia. În încercarea de a răspunde unor întrebări moderne - Ce poate reprezenta legământul avraamic pentru creștinul de astăzi? Mai are o valoare un angajament

rudimentar în modernitatea contractelor juridice? Care este universalitatea legământului, dacă circumciderea nu se mai practică? – am corelat informațiile cuprinse în diferite colecții de interpretări scripturistice: WBC, NIV, NAC, NIICOT, JPS, ACCS, etc; cu resurse patristice, studii și articole de specialitate. Informațiile cuprinse în aceste lucrări folosite ca resurse bibliografice nu sunt contradictorii. De regulă, Sfinții Părinți s-au orientat spre prezentarea legământului avraamic ca fiind cuprins de spiritualitate și plasat în veșnicie. O serie de interpretări patristice au căutat să descrie rațiunea anumitor versete amintit în Fac 17,1-22 (așa cum vedem de pildă în tratarea versetului 12 de către Sfântul Ambrozie și de către Origen). Interpretările rezultate pe marginea analizei versetelor din Fac 17,1-22 sunt atât de vaste și de încântătoare încât nu putem exclude faptul că legământul avraamic poate constitui un izvor nesecat de interpretări, atât teologice, cât și istorice.

Partea centrală a lucrării cuprinde însăși aceste interpretări. Pe parcursul amintirii și tratării lor voi încerca să construiesc un indice al celor mai prolifici dintre acestea și să accentuez unanimitatea primirii lor în spațiul exegetic. Lucrarea de față nu vrea să cuprindă particularități ale legământului avraamic prin omiterea generalităților, ci mai degrabă prin completarea acestora. Într-o primă secțiune a analizei teologice, în cadrul capitolului al patrulea, voi încerca să ofer abordarea exegetică cea mai competentă cu privire la textul definitor pentru legământului avraamic: Fac 17,1-22. Cu o prezentare a secvențelor celor mai importante și cu tratarea subiectelor de actualitate, atât istorică cât și social-teologică, voi încerca să observ evoluția lui Avraam, a legământului în sine și a lui Israel. Aceste aspecte vor fi completate de conținutul capitolului al cincilea, capitol care caută să identifice receptarea legământului avraamic în spațiul veterotestamentar; atât anticipările acestuia, cât și efectele și afectele lui.

Literatura inter-testamentară are și ea un loc specific în cadrul lucrării, căci ea poate servi ca mărturie asupra faptului că legământul avraamic nu s-a pierdut în negura vremii, nu s-a restrâns doar la spațiul iudaic și nu s-a remarcat doar într-o perioadă restrânsă ca și funcționalitate. Deși nu reprezintă un capitol extins al lucrării, capitolul al șaselea cuprinde lucrări precum 1 Enoh, 4 Ezdra și documentul Damascus, locuri în care apare menționat acest legământ și sunt identificate câteva pasaje descriptive ale sale.

Nu în ultimul rând, căci legământul avraamic are să dănuie în veșnicie prin respectarea lui, ultimul capitol al lucrării aduce legământul avraamic mai aproape de receptarea lui în zilele noastre. Spațiul nou-testamentar este cel care, pe de-o parte certifică legământul prin prezentarea statutului lui între urmașii lui Avraam, iar pe de altă parte rememorează legământul, amintind de impactul istoric al acestuia, de cel teologic și de cel social și politic.

Israelul a avut un pilon central în adoptarea acestui legământ. Avraam a definit istoria prin acordul părtășiei la legământ, iar acest lucru este explicat de o serie de texte nou-testamentare, precum: Rom 4 și Gal 3.

Acesta este însuși scopul lucrării – de a aduce cât mai aproape de zilele noastre un legământ care, deși este așezat pentru veșnicie, nu este receptat ca fiind actual. Avraam reprezintă un protopărinte pentru Israel, dar el este și un protopărinte al neamurilor. Acest lucru este descris cel mai bine de capitolul 4 al Epistolei către Romani, însă asumarea de către Sfântul Apostol Pavel a acestei trăsături a lui Avraam, nu este receptată ca fiind suficientă. Legământul avraamic nu este un legământ teologic exclusiv, ci și un tipar pentru legămintele din spațiul juridic. Avraam este un copărtaș a unei realități menite să restructureze lumea. Dacă Avraam n-ar fi existat ce s-ar fi întâmplat cu modelul ascultării veterotestamentare? Cine ar fi putut fi socotit îndeajuns de pregătit pentru o părtășie la planul lui Dumnezeu? Rostul lui Avraam istoric este și va rămâne un rost pentru întreaga umanitate. Legământul va reprezenta cheia împreună-lucrării dintre Dumnezeu și om până la venirea Lui în lume, iar după aceasta va constitui garantul prezenței spirituale a lui Dumnezeu înaintea popoarelor, asemenea prezenței înaintea lui Israel.

Tema lucrării este una de actualitate și abordarea realizată este una cuprinsă de originalitate. Deși în spațiul răsăritean au existat mai multe lucrări cu privire la legământul veterotestamentar, în spațiul răsăritean, punctual, cu privire la legământul avraamic, există destul de puține lucrări. În spațiul românesc, doar Ionică Daniel a vorbit despre legământ în sens general în spațiul veterotestamentar, teza lui fiind sub coordonarea părintelui Ioan Chirilă. În mod exclusiv asupra legământului avraamic nu s-a conceput o lucrare vastă care să cuprindă evoluția legământului avraamic și receptarea lui de la prima apariție vechi-testamentară, până la zona nou-testamentară.

Pentru reușita conceperii acestei lucrări mă bucur să aduc recunoștință părintelui Ioan Chirilă. Dânsul nu a fost doar un mentor și un coordonator al activității mele din perioada studiilor de doctorat, ci și un atent cârmuitor al viziunii mele cu privire la legământul avraamic. Lucrarea nu ar fi putut fi atât de bine structurată dacă nu țineam cont de sfaturile și atenționările sfinției sale. Rămân cuprins de nădejdea că această lucrare va constitui un reper, nu atât pentru cei ce aprofundează tainele legământului vechi-, inter- și nou-testamentar, ci pentru cei ce caută să-l descopere pe Avraam „cel căzut cu fața la pământ” înaintea măreției lui Dumnezeu și a acordului conlucrării la crearea unui legământ pentru eternitate.

Receptarea legământului în spațiul biblic este extrem de importantă. Pentru acest aspect am încercat ca prin corelarea studiilor de specialitate cu lucrările științifice dedicate acestei

teme (din spațiul occidental, cu precădere) să ofer o imagine cât mai concretă a legământului, conducându-mi lucrarea spre o analiză a legământului avraamic. Astfel, am ajuns la concluzia că legământul avraamic, prin extinderea funcționalității lui, este cel mai important legământ vechi testamentar. Faptul că Avraam este persoana implicată în primă fază în legământ, constituie suportul necesar spre înțelegerea faptului că Avraam este imaginea patriarhilor, imaginea relaționării cu Dumnezeu și protopărintele lui Israel.

În analiza tuturor aspectelor cu privire la referințele scripturistice dedicate legământului și cu o atenție sporită asupra locurilor aparținătoare literaturii inter-testamentare am ajuns la deschiderea diferitelor teme de abordare, teme menționate chiar din titlul fiecărei subsecțiuni în parte. În analiza secvenței Fac 17,1-22 am observat diferite impasuri interpretative asupra cărora am căutat răspuns în literatura de specialitate, în literatura patristică și cea iudaică. Demersurile făcute pentru cuprinderea, pe cât posibil, a tuturor opiniilor și interpretărilor cu privire la versetele aparținătoare secvenței amintite au fost cât se poate de conforme tehnicilor de tratare a unei astfel de analize. Am folosit câteva colecții de comentarii biblice (WBC, NAC, NIICOT, NIV, Continental) pe care le-am considerat a fi cele mai cuprinzătoare în descrierea unei analize obiective asupra textului scripturistic abordat. În completarea acestor analize obiective am adus interpretările patristice care constituie un suport eminent necesar în folosire. Sfinții Părinți, prin har și curățirea a minții și a sufletului, au putut să vadă dincolo de textul scripturistic. Tot ei au fost cei care, dincolo de neputința lui Avraam au putut vedea în el un etalon, un brav drept al Vechiului Testament. Aceste lucruri nu sunt cuprinse și în zona exegezei apusene, unde neputința lui Avraam de a înțelege voia lui Dumnezeu și frica acestuia au fost scoase în prim-plan. Avraam a fost un simplu om, din punct de vedere antropologic, însă, Dumnezeu l-a socotit a fi mai mult decât un simplu locuitor al pământului și l-a ales ca pătaș la un plan de restaurare a lumii, lucru marcat de legământul încheiat cu el și prin el.

Analiza pe care am făcut-o este una de actualitate, datorită faptului că sursele bibliografice folosite sunt valoroase. Alte astfel de abordări cu privire la legământul avraamic nu se găsesc. În spațiul apusean s-a vorbit despre legământ în genere, dar nu în mod exclusiv despre legământul avraamic. Cercetarea mea caută să fie cât se poate de originală și de inedită, pentru că abordarea legământului avraamic nu se oprește doar la capitolul 17 al Cărții Facerii, ci încearcă să găsească firul istoric de tratare a acestui subiect și de universalitate descrisă și aplicată prin și de către legământul avraamic.

Asupra unor anumite subiecte cuprinse în abordare s-a stăruit destul de mult. Circumciderea, de exemplu, constituie subiectul multor lucrări, articole sau teze, căci ea este un eveniment istoric și teologic deopotrivă. Ba mai mult, influența acestui gest în vechile

timpuri a demonstrat faptul că semnul legământului avraamic avea impact juridic și social cu precădere. Acest subiect se apropie de limitele interpretative prin multitudinea de lucrări dedicate însă, teme precum sfințenia lui Avraam, ascultarea lui Avraam sau implicarea Sarrei și a celor doi fii în istoria legământului, constituie teme care pot fi tratate și ulterior, în alte lucrări. Teologia legământului deschide teme de abordare multiple, asemenea legământului avraamic. Pe parcursul analizei făcute m-am întrebat adesea dacă nu constituie fiecare verset în parte un subiect demn de analizat într-o lucrare separată. Asupra modului în care Avraam a dialogat cu Dumnezeu se poate stăruii fără nici un fel de reținere. Enigmatică atitudine constituie suportul unor abordări cu privire la capacitatea omului de a primi voia lui Dumnezeu. În zona nou-testamentară putem observa că legământul a fost receptat în universalitatea lui și astfel ne putem întreba cum Sfinții Apostoli, iar mai apoi, de ce nu, Sfinții Părinți, au reușit să vorbească despre legământul avraamic în lipsa circumciderii și cum au reușit să facă credibil înaintea neamurilor un legământ care era, aparent, destinat lui Israel? Sunt multe aspecte asupra cărora se poate atrage atenția și ele pot constitui viitoare teme de cercetare. Astfel, consider că lucrarea de față nu caută să închidă porțile unei abordări, ci să deschidă ușile unor noi subiecte de cercetare.

Subiectul nu este limitat sub nicio formă. Avraam constituie un izvor nesecat de umanitate îmbrăcată în ascultare și credință. Legământul constituie și el un reper al bunăvoienței lui Dumnezeu și a modului Lui de a fi corect cu oamenii care se află în marea de păcate și nu caută să demareze suficiente acțiuni de scăpare din aceasta. Sarra constituie un model feminin de ascultare înaintea bărbatului, în timp ce Ismael și Isaac sunt mărturii ale veșniciei experimentate prin dedicarea părinților lor. Toate textele scripturistice abordate vorbesc de realități, nu atât istorice, cât spirituale. Dumnezeu ne-a socotit vrednici de a fi părtași unui acord cu El, dar nu pentru o perioadă limitată, ci pentru eternitate.

Pe parcursul cercetării făcute am întâmpinat puține dificultăți în analiza textului scripturistic și în prezentarea conceptului legământului în sine. Acest lucru este datorat faptului că exegeza ultimelor secole s-a concentrat asupra explicitării cât mai cuprinzătoare a ceea ce semnifică: circumcidera, ascultarea lui Avraam, implicarea familiei, a urmașilor și tuturor popoarelor în legământul avraamic. Totodată, multitudinea de interpretări a favorizat și dezvoltarea altor teme ce pot fi propuse spre cercetare. De unele dintre acestea am amintit în cuprinsul lucrării însă, teza în sine deschide câteva direcții de cercetare aparte. Spre exemplu, schimbarea numelor reprezintă, atât pentru spațiul iudaic, cât și pentru spațiul creștin un reper interesant de valorificare a mesajului lui Dumnezeu. Omul suferă o schimbare spirituală aparte și abia prin observarea acesteia apare și posibilitatea schimbării numelor. Interferând mai multe

aspecte teologice, atât cu privire la textul scripturistic, cât și cu privire la aspectele dogmatice, consider că această temă a schimbării numelui / numelor constituie o direcție de cercetare. Pe de altă parte, dacă privim strict asupra legământului avraamic și asupra faptului că acesta a generat posibilitatea tratării lui într-un mod extins, în consecință, ca direcții de abordare viitoare cu privire la legământ, consider că tratarea legămintelor: adamic, noetic și davidic, este imperios necesară în spațiul teologic. Acest gen de abordare poate explicita cu delicatețe o funcționalitate a legămintelor veterotestamentare și o marcă a prezenței acestora.

De altfel, nu doar legământul avraamic este orientat spre o funcționalitate universală, ci toate sunt orientate spre o soluționare a unei probleme mundane printr-o manieră spirituală aparte. Dumnezeu nu se rezumă la legămintele pentru a-și exercita planurile, ci dăinuie prin acestea în viața oamenilor. Vechiul Testament reprezintă materialul suport pentru înțelegerea graficului înțelegerii omului cu Dumnezeu, iar Avraam atinge una dintre culmile maxime ale unui astfel de grafic. Din acest motiv, legământul încheiat cu el asigură posibilitatea întregii axe a omenirii de a putea tinde, cel puțin, până la acel maxim.

Bibliografie

EDIȚII ALE SFINTEI SCRIPTURI

Biblia sau Sfânta Scriptură (București: EIMBOR, 20115)

„Biblia după textul Ebraic – Geneza”, trad. de Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu, Melania Bădic, Emanuel Coțac, Octavian Florescu, Victor-Lucian Georgescu, Cristinel Iatan, Alexandru Mihăilă, Delia Mihăilă, Ovidiu Pietrăreanu, Trciziu-Hristofor Șerban, Silviu Tatu, ediție îngrijită de Francisca Băltăceanu și Monica Broșteanu (București: Humanitas, 2017).

Biblia sau Sfânta Scriptură, diortosită și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania (Cluj-Napoca: Renașterea, 2012), p. 37.

Biblia sau Sfânta Scriptură, ediție jubiliară, diortosită și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania (Renașterea: Cluj-Napoca, 2009).

DICȚIONARE, LEXICOANE, ENCICLOPEDII

Dicționarul explicativ al limbii române (București: Editura Univers Enciclopedic Gold, ²2009).

HAWTHORNE G.F., MARTIN R.P. and REID D.G., *Dictionary of Paul and his letters* (Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 1994).

KITTEL G., *Theological Dictionary of the New Testament*, I-IX (1964-74).

MANSER M. H., *Dictionary of Bible Themes: The Accessible and Comprehensive Tool for Topical Studies* (London: Martin Manser, 1999).

VANHOOZER K.J., BARTHOLOMEW C.G., TREIER D.J. and WRIGHT N.T., *Dictionary for theological interpretation of the Bible* (London: SPCK / Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2005).

WATSON Mills E., *Mercer Dictionary of the Bible* (Mercer University Press).

RESURSE PATRISTICE

FILON AL ALEXANDRIEI „Special Laws 1; 1-12” în Philo. „*On the Decalogue. On the Special Laws, Books 1-3*”, trad. de F. H. Colson (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1937).

SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Facere (II)*, trad. de Dumitru Fecioru (București: EIBMOR, 1989), p. 63-64.

COMENTARII BIBLICE

AGUS J.B., „Covenant Concept – Particularistic, Pluralistic, or Futuristic,” *JES* 18 (1981).

ALLEN L. C., *Psalms 101-150*, în *WBC* 21 (Dallas: Word, Incorporated, 2002).

ARNOLD, Bill T., *Genesis (New Cambridge Bible Commentary)* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

ASHBY G. W., *Go out and meet God: A commentary on the Book of Exodus*, în *ITC* 3 (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 1997).

BARRET Matthew, „Canon, Covenant and Christology. Rethinking Jesus and the Scriptures of Israel”, în *New Studies in Biblical Theology* 51 (Downers Grove: Apollos, 2020).

BARRICK William D., „New Covenant Theology and the Old Testament Covenants,” *TMSJ* 1 (2007).

BARRY Phillips, „The Apocalypse of Ezra,” *Journal of Biblical Literature* 4 (1913).

BGRICH J., „Berit,” *ZAW* 60 (1944).

BLOCK D., „The Book of Ezekiel Chapters 25–48,” *NICOT* (1998).

BORCHERT Gerald L., „John 1-11”, în *The New American Commentary* 25A (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001).

BRENEMAN Mervin, *Ezra, Nehemiah, Esther*, în *The New American Commentary*, vol. 10 (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001).

BRUCE F. F., *The Epistle to the Hebrews (Rev. ed.)*, în *NINCT* (Grand Rapid: Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 1990).

BRUEGGEMANN W., „Expository Articles: Genesis 17:1–22,” *Int* 45 (1991).

COLE R. A., „Galatians: An introduction and commentary,” *NTC* 9 (1999).

COLE R. A., *Exodus: An introduction and commentary*, în *TOTC* 2 (Nottingham: Inter-Varsity Press, 1973).

CROSS F. M., „Yahweh and the God of the Patriarchs,” *HTR* 55 (1962).

DAVIS D. R., *2 Kings: The Power and the Fury*, în *FOBC* 10 (Tain: Christian Focus Publications, 2005).

DURHAM J. I., *Exodus*, în *WBC* 3 (Dallas: Word, Inc., 2002).

FOX V., „The Sign of Covenant. Circumcision in the Light of the Priestly 'ôt Etiologies,” *RB* 81 (1974).

FRAZER J. G., „The Origin of Circumcision,” *IR* IV (1904).

GOLDINGAY, J., „The Significance of Circumcision,” *JSOT* 88 (2000).

GORDON, C. H., „Abraham and the Merchants of Ura,” *JNES* 17 (1958).

GROMACKI Gary, „The Fulfillment of the Abrahamic Covenant”, *JMAT* 2 (2014).

HALPERN-AMARU B., *Rewriting the Bible: Land and Covenant in Post-Biblical Jewish Literature* (Valley Forge: Trinity Press International, 1994).

HAMILTON V. P., „The Book of Genesis. Chapters 1-17,” *NICOT* (1990).

HARRISON R. K., *Leviticus: An introduction and commentary*, în *TOTC* 3 (Nottingham: Inter-Varsity Press, 1980).

HARTLEY J. E., *Leviticus*, în *WBC* 4 (Dallas: Word, Inc., 2002).

HILLERS D. R., „An Alphabetic Cuneiform Tablet from Taanach (TT433),” *BASOR* 173 (1964).

HOBBS T. R., *2 Kings*, în *WBC* 13 (Dallas: Word, Incorporated, 2002).

HOLMÉN Tom, „Jesus, Judaism and teh Covenant,” *JSHJ* 1 (2004): 3-27.

HOUSE P. R., *1, 2 Kings*, în *NAC* 8 (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001).

JANZEN J. G., „Abraham and all the families of the earth: A commentary on the book of Genesis 12-50”, *ITC* (1993).

JERVIS L. A., „New International biblical commentary: Galatians,” *NIV* (1999).

JOSEPH Jacobs și HOWELL TOY Crawford, „Wette, Wilhelm Martin Leberecht de,” in *Jewish Encyclopedia* (1906).

KISSLING P., „Genesis” *NIV* (2009).

LANE W. L., *Hebrews 9-13*, în *WBC* 47B (Dallas: Word, Incorporated, 2002).

LEVINE B. A., *Leviticus*, în *JPS* 3 (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1989).

LOEWENSTAMM E., „Zur. Traditionsgeschichte des Bundes zwischen den Stfct- ken,” *VT* 18 (1968).

LOHFINK N., „Die Landverheissung als Eid,” *SBS* 28 (1967).

LONGENECKER R. N., „Word Biblical Commentary: Galatians,” *WBC* 41 (2002).

MATHEWS K. A., „Genesis 11:27-50:26 (electronic ed.)” *NAC* (2007, c2005).

MCCARTHY D.J., „Treaty and Covenant,” *Analecta Biblica* 21 (1963).

MCEVENUE S. E., „The Narrative Style of the Priestly Writer”, *AnBib* (1971).

MENDENHALL G.E. and HERION G. A., „Covenant,” in *The Anchor Yale Bible Dictionary*, vol. 1, ed. D.N. Freedman (New York: Doubleday, 1996).

MEYER E., „Die Israeliten und ihre hebreo,” *JSS* 1 (1956).

MILGROM J., *Leviticus 23-27*, in *AYBC* 6 (London: Yale University Press, 2008).

MORAN L., „A Note on the Treaty Terminology of the Sefire Stelas,” *JNES* 22 (1963).

MORAN L., „The Ancient Near Eastern Background of the Love of God in Deuteronomy,” *CBQ* 25 (1963).

MORRIS Leon, „Luke. An Introduction and commentary”, in *Tyndale New Testament Commentaries* 3 (Nottingham, England: Inter-Varsity Press, 1988).

NOLLAND John, „Luke 1:1-9:20”, in *Word Biblical Commentary* 35A (Dallas: Word Incorporated, 2002).

NOTH M., „Das alttestamentliche Bundschliessen im Lichte eines Mari-Textes,” *GSAT* (1957).

ROOKER M. F., *Leviticus*, in *NAC* 3A (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001).

SARNA N. M., „Genesis. English and Hebrew; commentary in English.; Title on half t.p.: Genesis = Be-reshit.” *JPS* (1989).

SARNA Nahum M., *Exodus*, in *JPS* 2 (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1991).

SASSON J., „Circumcision in the Ancient Near East,” *JBL* 85 (1966).

SELMAN M. J., *1 Chronicles*, in *TOTC* 10 (Nottingham: Inter-Varsity Press, 1994).

SHERIDAN M., „Genesis 12-50” *ACCOT* 2 (2002).

SOGGIN J.A., „Akkadisch TAR Beriti und hebrnam 3,” *VT* 18 (1968).

STEIN Robert J., „Luke”, in *The New American Commentary* 24 (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001).

SWEETNAM J., „The Curious Crux at Romans 4, 12,” *Bib* 61 (1980).

TALMON S., „Revelation in Biblical Times,” *HS* 26 (1985).

THOMPSON J. A., *1, 2 Chronicles*, in *NAC* 9 (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2001).

- WEINFELD M., „The Covenant of Grant in the OT and in the Ancient Near East,” *JAOS* 90 (1970).
- WEINFELD M., „The origin of the Apodictic Law,” *VT* 1 (1973).
- WEINFELT M., „Berith,” in *TODT*, vol. 2, eds. Johannes Botter G. Weck & Holmer Ringgren (Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1972).
- WEINFELT M., „The Covenant of Grant in the OT and in the Ancient Near East,” *JAOS* 90 (1970).
- WENHAM G. J., „Word Biblical Commentary: Genesis 16-50”, *WBC* Vol. II (2002).
- WESTERMANN C., „A Continental Commentary: Genesis 12-36”, *ACC* (1995).
- WIFALL W., „El Shaddai or El of the Fields.” *ZAW* 92 (1980).
- WILLAMSON H. G. M., *Ezra-Nehemiah*, în *WBC* 16 (Dallas: Word, Inc., 2002).
- WILLIAMSON P. R., „Abraham, Israel and the Nations: The Patriarchal Promise and Its Covenantal Development in Genesis”, *JSOT Sup* (2000).
- WISEMAN D. J., *1 and 2 Kings*, în *TOTC* 9 (Nottingham: Inter-Varsity Press, 1993).
- WRIGHT Nicolas Thomas, „Paul and the Patriarchs: The Role of Abraham in Romans 4”, *Journal for the Study of the New Testament*, 3 (2013).

CĂRȚI DE SPECIALITATE

- BARKER Margaret, *The Lost Prophet: The Book of Enoch and its Influence on Christianity* (Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2005).
- BAUTCH R.J., *Covenant by Kingship: Articulating the Mosaic Covenant in the Second Temple Period* (Edinburgh: Clark, 2008).
- BAUTCH Richard J. și KNOPPERS Gary N., *Covenant in the Persian Period: from Genesis to Chronicles* (Winona Lake: Eisenbrauns, 2015).
- BENGTSON H., *Die Staatsvertrage des Altertums*, II-III (1962-1969).
- BOICE J. M., *Psalms* (Grand Rapids: Baker Books, 2005).
- CHIRILĂ Ioan, *Fragmentarium exegetic filonian*, (Ed. Limes, Cluj 2002).
- CHRISTIANSEN E.J., „Baptism: Covenant Ritual or Conversion Rite? A Study of Ecclesiological Identity and Baptismal Boundaries in Pauline Christianity and Palestinian Judaism” (unpublished doctoral dissertation, University of Durham, November 1992).
- DAHOOD M. S. J., *Psalms III: 101-150* (London: Yale University Press, 2008).

- DAVIDSON R. M. A., *The vitality of worship: A commentary on the book of Psalms* (Edinburgh: W.B. Eerdmans, 1998).
- DAVIES Philip R., *The Damascus Covenant: An Interpretation of the "Damascus Document"* (Sheffield: JSOT Press, 1983).
- DE VAUX R., *Early History of Israel* (Philadelphia, Westminster, 1978).
- DE WETTE W.M.L., *Dissertatio critica-exegetica qua Deuteronomium a prioribus Pentateuchi libris diversum alius cuiusdam recentioris auctoris opus esse monstratur* (Jenae: Univ., Phil. Diss, 1805).
- EICHRDTHAL Walther, *Theologie des Alten Testaments*, vol. 1 (Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1963).
- EWALD Heinrich, *Geschichte des Volkes Israel bis Christus* (Göttingen: der Dietrich'schen Buchhandlung, 1843).
- FITZMYER Joseph S.J., *The Gospel according to Luke X-XXIV: Introduction, translation, and notes* (London: Yale University Press, 2008).
- GARCÍA MARTÍNEZ Florentino și TIGCHELAAR Eibert J.C., eds., *The Dead Sea Scrolls Study Edition*, vol. 1 (Leiden/New York/Köln: Brill, 1999).
- GERSTENBERGER Erhard S., *Psalms, Part 2, and Lamentations* (Grand Rapids: William. B. Eerdmans Publishing Company, 2001).
- GORDON, C. H., „Abraham of Ur,” in *Hebrew and Semitic Studies Presented to Godfrey Rolles Driver*, ed. D. W. Thomas and W. D. McHardy (Oxford: Clarendon, 1963).
- HALPERN-AMARU B., *Rewriting the Bible: Land and Covenant in Post-Biblical Jewish Literature* (Valley Forge, Penn.: Trinity Press International, 1994).
- HILLERS D., *Covenant: The History of Biblical Idea* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1969).
- KIRKPATRICK Alexander F., *The Book of Psalms* (Cambridge: Cambridge University Press, 1912).
- MARTIN HOGAN Karina, *Theologies in Conflict in 4 Ezra. Wisdom Debate and Apocalyptic Solution* (Leiden/Boston: Brill, 2008).
- MENDENHALL George E., *Law and Covenant in Israel and the Ancient Near East* (Pittsburgh, PA: The Biblical Colloquium, 1955).
- NAJMAN Hindy, *Losing the Temple and Recovering the Future* (New York: Cambridge University Press, 2014).
- NICKELSBURG George W. E. și VANDERKAM James C., trad., *1 Enoch: The Hermeneia Translation* (Minneapolis: Fortress Press, 2012).

OLSON Daniel C., *A New Reading of the Animal Apocalypse of 1 Enoch: „All Nations Shall be Blessed”* (Leiden/Boston: Brill, 2013).

PETTIT Paul, *Foundations of Spiritual Formation: A Community Approach to becoming like Christ* (Grand Rapids: Kregel Academic & Professional, 2008).

PROCKSCH Otto, *Theologie des Alten Testaments* (Bertelsmann, 1950).

PROPP W. H., *Exodus 1-18: A new translation with introduction and commentary* (Londra: Yale University Press, 2008).

RATA Tiberius, *Ezra-Nehemiah: A Mentor Commentary. Mentor Commentaries* (Ross-shire: Mentor, 2010).

REEVES John C. și REED Annete Yoshiko, *Enoch from Antiquity to the Middle Ages*, vol. I (Oxford: Oxford University Press, 2018).

RENDTORFF R., „Die Offenbarungsvorstellungen im Alten Israel,” în *Offenbarung als Geschichte*, ed. W. Pannenberg, R. Rendtorff, and U. Wilckens (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1963).

RENDTORFF R., *The Covenant Formula* (T&T Clark, 1998).

RYLE H. E., *The Books of Ezra and Nehemiah with Introduction, Notes and Maps* (Cambridge: Cambridge University Press, 1901).

SCHAEFER Konrad, *Psalms* (Collegeville: The Liturgical Press, 2001).

SCHOVILLE K. N., *The College Press NIV commentary: Ezra-Nehemiah* (Joplin: College Press, 2001).

STONE Michael E. și HENZE Matthias, *4 Ezra and 2 Baruch* (Minneapolis: Fortress Press, 2013).

STUART Douglas K., *Exodus*, în *The New American Commentary*, vol. 2 (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2007).

VON RAD Gerhard, *Theologie des Alten Testaments, vol. 1: Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels* (München: Chr. Kaiser, 1957).

WASCHKE., *Theologie des Alten Testaments* (Belin/ New York: Walter de Gruyter, 2001).

WEINFELD M., *Deuteronomy and the Deuteronomistic School* (Oxford, 1972).

WEISER Artur, *The Psalms*, trad. Herbert Harwell (Philadelphia: The Westminster Press, 1962).

WELLHAUSEN J., *Prolegomena zur Genschiehte Israel* (Berlin: Georg Reimer, 1886).

WITTON Thomas Davies, *Heinrich Ewald Orientalist and Theologian 1803-1903. A centenary Appreciation* (London: 1903).

WOLFF H.W., „Jahwe als Bundesmittler,” *VT* 6 (1956).

ZIMMERLI W., *Das Gesetz und die Propheten* (Göttingen, 1963).

STUDIILE DE SPECIALITATE

BAUMGARTEN Albert I., „The Perception of the Past in the Damascus Document,” în *The Damascus Document a Centennial of Discovery. Proceedings of the Third International Symposium of the Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature, 4-8 February, 1998*, eds. Joseph M. Baumgarten, Esther G. Chazon și Avital Pinnick (Leiden/Boston/Köln: Brill, 2000).

BARRICK William D. „New Covenant Theology and the Old Testament Covenants”, *TMSJ* 1 (2007).

CHIRILĂ Ioan, „Avraam, model al ascultării, al credinței și al păcii”, *Studiu publicat în Teologie, pastorație, istorie: omagiu părintelui conferențiar universitar doctor Dorel Man la împlinirea vârstei de 60 de ani*, (Cluj-Napoca: Renașterea, 2014).

CHIRILĂ Ioan, „Noțiunea de popor ales în gândirea veterotestamentară, neotestamentară și patristică”, *Studia TO* 1-2 (1995).

CHIRILĂ Ioan, „Simbolul credinței sau despre Revelație și Mărturisirea credinței” în *STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI THEOLOGIA ORTHODOXA* 2/2010, (Cluj-Napoca).

COTOS Nicolae, „David aduce chivotul legământului la Ierusalim și se gândește să clădească Domnului Templu (2 Sam. 6-7),” *MMS* 7-8 (1958).

DAVIES Philip R., „The Judaism(s) of the Damascus Document,” în *The Damascus Document a Centennial of Discovery. Proceedings of the Third International Symposium of the Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature, 4-8 February, 1998*, eds. Joseph M. Baumgarten, Esther G. Chazon și Avital Pinnick (Leiden/Boston/Köln: Brill, 2000).

EISSFELDT O., „Renaming in the Old Testament,” în *Words and Meanings: Essays Presented to David Winton Thomas* (Cambridge: Cambridge University Press, 1968).

ESKENAZI Tamara Cohn, *In an Age of Prose: A Literary Approach to Ezra-Nehemiah*, în *SBL Monograph Series*, vol. 36 (Atlanta: Scholars Press, 1988).

ESSEX Keith H., „The Abrahamic Covenant”, *TMSJ* (1999).

GEORGESCU Ion V., „«Legământul meu este un legământ de viață și de pace» (legământul veșnic al preoției – profeția lui Maleahi),” *BOR* 34 (1964).

GUHRT J., „Covenant, Guarantee, Mediator,” in *New international dictionary of New Testament theology*, vol. 1. ed. L. Coenen, E. Beyreuther & H. Bietenhard (Grand Rapids, MI: Zondervan Publishing House, 1986).

IONICĂ Daniel Alin, „Legământul lui Dumnezeu cu Noe și Avraam,” *MO* 5-8 (2015).

ISVORANU Alexandru, „Dumnezeul iubirii - Dumnezeuul Legământului,” *AUCT VIII* 11 (2003).

KNIBB Michael A., „The Place of Damascus Document,” *Annals of the New York Academy of Sciences* 722 (1994).

KUTSCH Ernst, „Berit,” în *Theological Lexicon of the Old Testament*, eds. Ernst Jenni și Claus Westermann (Peabody: Hendrickson, 1997).

MERMELSTEIN Ari, „When History Repeats Itself: The Theological Significance of the Abrahamic Covenant in Early Jewish Writings,” *Journal for the Study of the Pseudepigrapha* 2 (2017).

MERMELSTEIN Ari, „When History Repeats Itself: The Theological Significance of the Abrahamic Covenant in Early Jewish Writings,” *Journal for the Study of the Pseudepigrapha* 2 (2017).

MIHOC VASILE, „Epistola Sfântului Apostol Pavel către Galateni”, EIBMOR, (1983)

MOULTON W.J., „Covenant,” in *Dictionary of the Apostolic Church*. vol. 1, ed J. Hastings (New York: Charles Scribner's Sons, 1916).

OANCEA Constantin, „Trei tratate politice din antichitate și însemnătatea lor pentru sesizarea fondului juridic și teologic al legământului sinaitic,” *RT* 1 (2008).

PAȘCA-TUȘA S., „Patriarhul Avraam – etalon de credință pentru creștini (Rom 4,17-25),” în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă din Cluj-Napoca*, tom XXII (2018-2019), ed. Vasile Stanciu, (2020).

PLĂMĂDEALĂ, Antonie, „Câteva probleme în legătură cu Ebed-Yahve în Deutero-Isaia – Preliminarii la o Teologie a slujirii,” *MB* 1-3 (1970).

PLĂMĂDEALĂ, Antonie, „Ebed-Yahve în lumina Noului Testament – Preliminarii la o Teologie a slujirii,” *MB* 4-6 (1970).

SCHEFFLER Eben, „Putting Qumran, Jesus and his movement into relief,” *HTS Theologiese Studies/Theological Studies* 4 (2016).

SERAFICEAN I., „Legământul lui Dumnezeu cu Noe și importanța lui religioasă,” *MMS* 10-12 (1969).

SMEND Rudolf, „Necrolog pentru Lothar Perlitt,” în *Anuarul Academiei de Științe din Göttingen* 1 (2013).

SMEND Rudolf, „The idea of Covenant has its history: On the life and work of Otto Procksch (1874-1947),” in *Covenant as Context* (Oxford Scholarhip Online, 2011).

STAMATOIU Dionisie, „Idea de legământ în Vechiul Testament,” *MO* 6 (1986).

TOFANĂ STELIAN, *Cursul de Noul Testament, Anul II, Sem. I* (Cluj-Napoca, 2019).

VIŠATICKI Karlo, „Various Meanings of the Hebrew Term *berit* and its Ambiguity in the Second Book of Kings,” *Bogoslovska smotra* 1 (2010).

WEIDNER E.F., „Politische Dokumente aus Kleinasien. Die Staatsverträge in akk. Sprache aus dem Archiv von Boghazkoi,” *BoSt* 1/8-9 (1923).

WEINFELD M., „King – People Relationship in the Light of 1 Kings 12: 7,” *Lesonenu* 36 (1970/71).

WEINFELD M., „עצת הוקנים לרהבצם,” *Lesonenu* 36 (1971-1972).

WEISS C., „Ritual Circumcision,” *Clinical Practices I* (1962).

WISEMAN D.J., „The Vassal-Treaties of Esarhaddon,” *Iraq* 20 (1958): 77; BORGER R., „Die Inschriften Asarhaddons,” *BAfO* 9 (1956).

RESURSE ELECTRONICE

„The Hebrews: A Learning Module from Washington State University, ©Richard Hooker,” in <https://www.jewishvirtuallibrary.org/berit>.

BARNES Albert, „Commentary on Genesis 17,” „Barnes' Notes on the Whole Bible”. <https://www.studylight.org/commentaries/eng/bnb/genesis-17.html>.

BENSON Joseph, „Commentary on Genesis 17”. Joseph Benson's Commentary. <https://www.studylight.org/commentaries/eng/rbc/genesis-17.html>.

EXELL Joseph S., SPENCE Jones, HENRY Donald Maurice, „Commentary on Genesis 17”. The Pulpit Commentary. <https://www.studylight.org/commentaries/eng/tpc/genesis-17.html>.

GILL John, „Commentary on Genesis 17”. „The New John Gill Exposition of the Entire Bible”. <https://www.studylight.org/commentaries/eng/geb/genesis-17.html>.

RITENBAUGH John W., „Leadership and Covenants (Part Five),” in <https://www.bibletools.org/index.cfm/fuseaction/Library.sr/CT/PERSONAL/k/1714/Leadership-Covenants-Part-Five.htm>.

https://biblehub.com/hebrew/berito_1285.htm.

<https://biblehub.com/text/deuteronomy/7-2.htm>.

<https://www.biblestudytools.com/dictionary/covenant/>.

<https://www.concordia.ca/news/stories/2018/08/14/sean-mcevenue-1931-2018-he-made-this-world-a-finer-place.html?c=/news/topic>;

<https://www.thefreedictionary.com/Berit>.